

Vinko Brešić
Filozofski fakultet, Zagreb

HRVATSKA EMIGRANTSKA KNJIŽEVNOST (1945.-1990.)

Nacrtak

U članku se daje pregled hrvatske emigrantske književnosti od 1945. do 1990., njezini glavni predstavnici, djela i žanrovi. Ističu se ne samo književnopovijesni već i teorijskometodološki problemi njezina studija. Predstavljeni su profilirani pjesnici, prozaici, kritičari, esejisti, znanstvenici i prevoditelji čije integriranje u matičnu literaturu upravo traje. Imajući u vidu i ostale radove na ovu temu, autor ih pokušava sabrati i kritički komentirati.

*Prava se umjetnička djela ne stvaraju za jedan narod:
ona su baština čitavog ljudskog roda.*

Rajmund Kupareo, 1960.

I.

Hrvatska književnost pripada onome tipu europskih literatura čiji je korpus necjelovit a kontinuitet poremećen. Glavni je razlog necjelovitosti dugo nepostojanje nacionalne države, odnosno nepodudarnost političkih s etničkim granicama. Glavni razlog poremećenoga kontinuiteta jesu relativno česti i duboki politički lomovi te socio-kulturni pokreti u nacionalnoj povijesti.

Najznačajnija posljedica navedenih činjenica je postojanje književnoumjetničke produkcije među Hrvatima i na hrvatskome jeziku više ili manje izvan tokova nacionalne književne matice. Dvije su osnovne skupine: *stabilne* (nacionalne manjine u poglavito susjednim državama) i *nestabilne* (migranti i emigranti). Prvoj skupini pripadaju Hrvati u Austriji, Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj (gradišćanski Hrvati), Rumunjskoj (Krašovani ili Karaševski Hrvati) i Italiji (moliški Hrvati),

odnosno u Srbiji i u Bosni i Hercegovini. Pripadnici ove skupine u svojim današnjim obitavalištima još su od 15. stoljeća kada su bježali pred osmanlijskom vojskom i tu se zadržali do danas; iznimka su Hrvati u Bosni i Hercegovini, jer je taj prostor domicilni za ovaj etnikum od njegova dolaska iz pradomovine na Visli tijekom 7. stoljeća. Drugoj skupini pripadaju Hrvati koji su iz političkih ili gospodarskih razloga napustili matičnu zemlju te su svoja privremena odredišta našli u europskim ili izvaneuropskim državama.

Pojam emigrantske književnosti¹ podjednako je i internacionalna i trajna kategorija, tj. nije ograničen samo na jedan narod, odnosno društvenu zajednicu niti na određeno razdoblje. Općenito rečeno, ovaj se pojam odnosi na književnost koja nastaje kada izgubi vezu s matičnom kulturom, a stvaraju je pisci koji su prisiljeni - izravno ili neizravno - napustiti domovinu. Masovna napuštanja matične zemlje najčešće su posljedica radikalnih političkih promjena ili gospodarskih kriza kao što su bili Francuska revolucija 1789, poljski ustanak 1830.-1831, Oktobarska revolucija 1917, fašizam u Mussolinijevoj Italiji 1922.-1943. i nacionalsocijalizam u Hitlerovoj Njemačkoj 1933.-1945, španjolski građanski rat 1936.-1938. i Francova diktatura te sovjetizacija nekih euro-azijskih država nakon II. svjetskog rata. Od gospodarskih kriza svojim se migracijsko-emigracijskim dimenzijama ističu dvije: krajem prošloga stoljeća i ona između dva svjetska rata (1929.-1933.). Tako su se među emigrantima našli pisci poput Voltairea, Victora Hugoa, Adama Mickiewicza, Heinricha Heinea, Ivana Turgenjeva, Ezre Pounda, Thomasa i Heinricha Manna, Bertolta Brechta, Witolda Gombrowicza, Aleksandra Solženicina, Marine Cvetajeve, Czeslawa Miłosza, Miloša Kundere itd. Posebno mjesto pripada iskustvu njemačkoga egzila od 1933. do 1945. kada je preko dvjesto istaknutijih njemačkih pisaca emigriralo u inozemstvo iz političkih ili rasističkih razloga, djelomično dobrovoljno iz prosvjeda protiv nesnošljivosti prema strancima i gubitka slobode.²

Ni hrvatska književnost nije bila pošteđena ovakvih iskustava. Kroz dugu svoju povijest njezini su pisci doživljavali progone iz matičnih sredina poput Marina Držića još u 16. stoljeću, Jurja Križanića u 17., Silvija S. Kranjčevića u 19. ili A. G. Matoša na početku 20. stoljeća. Naročito su zadnja dva stoljeća brojni i česti bili iseljenički valovi iz Hrvatske prema inozemstvu - od Italije, Njemačke, Francuske i Belgije do Kanade, SAD, Argentine, Brazila, Australije i Novog Zelanda.³ Dok su u većini Hrvati napuštali domovinu zbog potrage za poslom, naročito u doba gospodarskih kriza, naše je stoljeće obilježila politička emigracija. Srpski hegemonizam monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.) represivno je djelovao i na umjetničku riječ i njezine autore - posebice

nakon ubojstva hrvatskoga političkog lidera Stjepana Radića u beogradskom parlamentu 1928. godine. Kvislinška Nezavisna Država Hrvatska (1941.-1945.) proganjala je ideološki nepoćudne pisce dok ih je znatan broj pribjegavao šutnji (tzv. *nutarnja emigracija*; termin Friedricha Torberga). Nakon II. svjetskog rata režim socijalističke Jugoslavije (1945.-1990.) - bez obzira na ideološki drukčiji predznak - nastavio je s istim metodama; neki su pisci bili ili fizički likvidirani kao »narodni neprijatelji« (Kerubin Šegvić, Mile Budak, Gabrijel Cvitan, Ivan Softa, Albert Haler, Andrija Radoslav Glavaš Buerov, Marijan Matijašević, Vinko Kos, Zlatko Milković, Milivoj Magdić) ili su uspeli spasiti glavu bijegom u zadnji čas (Vinko Nikolić, Filip Lukas, Nada Kesterčanek, Antun Bonifačić, Ivo Lendić, Zvonimir Katalenić, Marko Čović, Dušan Žanko, Franjo Nevistić)⁴

2.

Neposredno po svršetku rata i uspostavi komunističke Jugoslavije brojni su hrvatski intelektualci - među kojima i mnogi književnici - napustili domovinu. Razlog njihove emigracije bio je ili strah od odmazde zbog angažmana u prethodnome režimu ili nepristajanje, odnosno strah od komunizma. Odredišta novoga vala hrvatskih emigranata bila su u početku bliže europske zemlje poput Italije, Austrije i Španjolske, a zatim i dalje - od Sjeverne i Južne Amerike do Australije. U novim sredinama hrvatski emigrantski pisci i u bitno izmijenjenim okolnostima nastojali su književno djelovati te su pokretali novine i časopise na vlastitome jeziku, ali i na jezicima dotičnih zemalja. Među njima posebno je mjesto zauzeo časopis »Hrvatska revija« koji se ubrzo nakon osnivanja nametnuo ne samo kao vodeće književno već i kao središnje glasilo hrvatske emigracije.⁵

Prvi broj »Hrvatske revije« pojavio se još u rujnu 1928. godine kao mjesečnik Matice hrvatske u Zagrebu, do 1941. uređivao ju je Branimir Livadić, odnosno Blaž Jurišić, a za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske urednici su bili Blaž Jurišić, Marko Čović, Branimir Livadić i Olinko Delorko. Poslije rata »Hrvatska revija« prestala je izlaziti, a pisci koji su 1945. emigrirali smatrali su se njezinim nasljednikom, pa su 9. ožujka 1951. objavili prvi broj nove »Hrvatske revije« u Buenos Airesu, i to kao »kulturno-književni tromjesečnik«. Urednici su bili Antun Bonifačić i Vinko Nikolić, dvojica uglednih, u domovini prije rata već afirmiranih pisaca. Kada se 1954. Antun Bonifačić preselio iz Brazila u SAD, urednik je ostao »liberalniji Vinko Nikolić« (Lasić: 118-119). U svibnju 1966. Nikolić, a s njime i »Revija«, prešli su u Europu, »pred vrata domovine«, da bi izblizhe gradili »most između Domovine i njezine emigracije«. Nakon samo jednoga broja izašloga u Parizu Nikolić

je izgnan iz Francuske, te - prošavši Belgiju, Englesku, Austriju, Njemačku i Švicarsku, budno praćen od jugoslavenske diplomacije i tajne policije - on i njegova »Revija« skrasili su se 1968. u Španjolskoj, u Barceloni, i tu ostali sve do 1990. Nakon uspostave Republike Hrvatske, Vinko Nikolić, »Hrvatska revija« i neki njezini suradnici, vratili su se u domovinu, pa je »Revija« nastavila izlaziti u Zagrebu - ponovo kao časopis Matice hrvatske.

Pokretač i urednik nove »Hrvatske revije« Vinko Nikolić svoj je časopis definirao kao »državotvorno, demokratsko i općehrvatsko vanstranačko glasilo« i odredio mu zadaću da - gradeći »most između Domovine i emigracije« - »ostvari hrvatsko kulturno jedinstvo«. ⁶ Kao središnji hrvatski kulturni časopis izvan Hrvatske, »Hrvatska revija« sa svojom Knjižnicom (utemeljena 1957.) okupila je preko 600 suradnika - hrvatskih umjetnika, pisaca i intelektualaca - koji su putem nacionalne kulture pridonosili očuvanju nacionalne svijesti među brojnim Hrvatima u emigraciji. O njezinu karakteru, ali i o spomenutoj Nikolićevoj liberalnosti, govori podatak kako su među prvim suradnicima bili bivši predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, bivši intendant Hrvatskog narodnog kazališta Spiridon Dušan Žanko, bivši sveučilišni ustaški stožernik te urednik tjednika »Spremnost« Franjo Nevistić, bivši tajnik Komunističke Stranke za Hrvatsku, glavni urednik stranačkog lista »Borba« i član Politburoa Komunističke partije Jugoslavije Ante Ciliga te kipar svjetskoga glasa Ivan Meštrović.

»Hrvatska revija« nije bila isključivo književni časopis. Uz književne, likovne, glazbene, kazališne i jezikoslovne priloge objavljivala je ona memoarsku i putopisnu prozu, socijalno-političke i historio-grafske članke te eseje i kritike. Umjesto korijenskoga pravopisa, kojim je pisana endehaška »Hrvatska revija«, emigrantska »Revija« koristila je fonetski pravopis koji se koristio i u domovini pa je i time bilo određeno »općehrvatsko usmjerenje« ovoga časopisa. Pod pseudonimima ili pak nepotpisani bili su objavljivani uglavnom oni prilozi koji su stizali iz domovine, dakako, zbog sigurnosti njihovih autora.

U književnom dijelu »Hrvatske revije« prevladavalo je pjesništvo, i to uglavnom s domoljubnim temama, potom proza i esejistika, dok je drama sasvim izostala. Ovakav žanrovski odnos u osnovi odgovara za cjelokupnu emigrantsku literaturu, s tom razlikom da je dramska produkcija - iako najoskudnija, i u kvantitativnome i u kvalitativnome pogledu - ipak postojala, a njezinu generalno slabiju zastupljenost valja tumačiti nedostatkom scena na kojima bi se dramska djela prikazivala te tako zapravo imala svoj *raison d'être*.

Od pjesnika ističu se Antun Bonifačić (1901.-1986.), Vinko Nikolić (1912.-1997.), Antun Nizeteo (1913.) i Viktor Vida (1913.-1960.),

afirmirani već prije emigracije, potom Lucijan Kordić (1914.-1993.) i Rajmund Kupareo (1914.-1996.) te najpoznatiji bilingvalni pjesnik Alan Horić (1923.). Prema općim ocjenama Boris Maruna (1940.) najzanimljiviji je i najistaknutiji pjesnik formiran u okviru hrvatske emigrantske književnosti. U prozi - romanu i noveli - istaknuto mjesto zauzimaju Antun Bonifačić, Antun Nizeteo, Hrvoslav Ban (1924.) i Rok Remetić (tj. Hrvoje Lorković, 1930.), a u dijarištičko-memoarskoj te putopisnoj literaturi Ivan Meštrović (1883.-1962.) sa svojim *Uspomenama na političke ljude i događaje* (1961.) te Vinko Nikolić s dnevnikom *Tragedija se dogodila u svibnju I. i II.* (München-Barcelona 1984. i 1985.) i putopisom *Pred vratima domovine* (Buenos Aires, I., 1966.; Paris-München, II., 1967.). U kritici i esejistici ističu se prilozi Ante Kadića (1910.-1998), Vinka Grubišića (1943.) i Borisa Marune, a među emigrantskim književnim prevoditeljima posebno se istaknuo Franjo Trogrančić (1913.-1974.). Uz književne znanstvene priloge Ante Kadića i Vinka Grubišića značajni su i stručni prilozi Jure Prpića (1920.) i Milana Blažekovića (1913.).⁷

3.

“Nestor hrvatskih pjesnika u tuđini” (A. Kadić) **Antun Bonifačić** školovao se u Pazinu, Ljubljani, Sušaku i Beogradu te studirao u Zagrebu i Parizu. Bio je urednik »Savremenika« i potpredsjednik Društva hrvatskih književnika. Radio je i kao gimnazijski profesor, a u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio je nadstojnik Odjela za novinstvo i kulturne veze Ministarstva vanjskih poslova. Godine 1945. otišao je u emigraciju, prvo u Italiju, pa u Brazil, a 1954. preselio se u SAD (Chicago). S Nikolićem je pokrenuo 1951. »Hrvatsku reviju« i u njoj surađivao do 1955. objavivši pedesetak različitih priloga, uglavnom pjesama, prikaza i belježaka, a autor je i »Revijinoga« uvodnoga članka. U emigraciji je uredio nekoliko zbornika te sastavio antologiju hrvatske proze na poljskom. Bonifačić je pisao pjesme, romane, eseje i književne prikaze. Sve tri svoje pjesničke zbirke objavio je prije emigracije (*Pjesme*, Zagreb 1926, 1932., 1936.) te se svrstao u red priznatih hrvatskih međuratnih pjesnika, i to one struje koja je odnjegovana na Matošu i njegovim sljedbenicima. Pjesme nastale u emigraciji dodao je ovima te ih je sve skupa objavio u *Sabranim pjesmama*, u Chicagu 1974. Iako je time njegov relativno dugi pjesnički staž bio okončan, smatra ga se »jednim od bolji pjesnika u egzilu« (Grubišić:96) i pjesnikom koji »osigurao visoko mjesto u hrvatskoj književnosti« (Šicel, 27). I domovinska i emigrantska kritika jedinstvene su u ocjeni da je jedan od »najvećih i najdubljih pjesnika mora u hrvatskoj književnosti« (F. Pavčević, 1932. - P. Tijan, 1981.), ali i u tome da je umjetnička vrijednost

Bonifačićevih emigrantskih stihova slabija od domovinskih a poezija mu u cjelini »nesumnjivo bolja strana njegova stvaralaštva« (Šicel, 26).

»Središnja ličnost hrvatskoga kulturnoga života i događanja u hrvatskoj dijaspori nakon Drugoga svjetskog rata« (V. Grubišić) **Vinko Nikolić** školovao se u rodnom Šibeniku i u Splitu, studirao u Zagrebu iz kojega je pred partizanima pobjegao u svibnju 1945. Preživjevši Bleiburg⁸, kao ratni zarobljenik boravio je po talijanskim izbjegličkim logorima te stekao status političkog emigranta. U Rimu upisuje studij slavistike, ali 1947. mora napustiti Italiju, pa odlazi u Argentinu gdje ostaje do 1966. kada se ponovo vraća u Europu, u Španjolsku. Na poziv hrvatske vlade u domovinu se konačno vratio 1990.

Nikolić je bio pjesnik, esejist, antologičar, publicist i urednik. Stihove je počeo objavljivati još kao gimnazijalac, a tada je pokrenuo i prve vlastite novine. Prvi ozbiljniji lirski nastup bila je skupna knjiga destorice pjesnika među kojima i Nikolića *Lirika grude* (Zagreb 1934.); ovdje je na šibenskome govoru objavljena njegova poznata, gotovo emblematska pjesma *Gorak je zemje krv*. Zatim je objavio i prvu samostalnu zbirku *Proljećna svitanja* (Zagreb 1935.) i do emigracije još tri (*Svijetli putovi*, Zagreb 1938; *Moj grad*, Zagreb 1941., *Oslobođeni žali*, Zagreb 1943.), koje su mu privrijedile mjesto u suvremenome hrvatskom pjesništvu. U emigraciji je objavio još četiri zbirke (*Izgnubljena Domovina*, Rim 1947; *Oskvrnuto proljeće*, Buenos Aires 1947; *Duga nad porušenim mostovima*, Buenos Aires 1964; *Gorak je zemje krv*, München-Barcelona 1977.), a kad se vratio u domovinu, objavljene su mu izabrane pjesme pod simboličnim naslovom *Povratak* (Zagreb 1990.).⁹

Središnje teme i motivi Nikolićeve lirike su zavičaj, majka, more, Bog, domovina, čežnja i povratak, ugođaji su nostalgični i elegični, jezik standardni i lokalni (šibenska varijanta čakavštine), oblici najčešće zatvoreni s nekoliko soneta koji se smatraju uspješnijim dijelom njegova lirskog opusa. Lamentacijski ton posebno je izražen nakon bleiburške tragedije, odnosno u emigraciji, te podsjeća na narodnu bugarščicu. Po temeljnim značajkama nesumnjivo pripada onome pravcu našega međuratnoga pjesništva koje obilježavaju s jedne strane dijalektalizam i povezanost s tradicijom, s druge duboka religioznost.

Pjesnik, pripovjedač, prevodilac i znanstvenik **Antun Nizeteo** školovao se u rodnome Zadru i u Splitu, studirao u Zagrebu. Kao službenik Ministarstva vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske bio je neko vrijeme izaslanik za kulturne veze u Rimu. Nakon rata emigrirao je u SAD gdje se nakon studija u New Yorku stalno zaposlio kao knjižničar na Cornell University u Ithaki i tu radio sve do umirovljenja. Kao student bavio se novinarstvom, uređivao omladinske listove, uoči rata pisao je o domaćoj i stranim književnostima, sastavljao

antologije. S Olinkom Delorkom priredio je zapaženu antologiju *Nova talijanska lirika* (Zagreb, 1939.).

Prve pjesme Nizetoe je objavio 1927, a 1935. ciklus pjesama *Zelena barfa* objavljen mu je u skupnoj zbirci s trojicom ostalih pjesnika (I. Dončević, I. Kozarčanin, R. Žilić) pod naslovom *Lirika* i u izdanju tadašnje »Hrvatske revije«. Sve svoje mediteranskim ugođajem prožete pjesničke zbirke (*Zelena barfa*, *Lirika*, Zagreb 1935; *Uspavanka vremena*, Zagreb 1938.) objavio je u domovini, pa se može reći ne samo da je u emigraciju otišao kao već formiran pjesnik već da se dalje nije niti razvijao; u emigraciji se, naime, pjesmama rijetko javljao. Vlastite je stihove prevodio na engleski i talijanski te ih objavljivao u emigrantskoj periodici. Zastupljen je u svim značajnijim domovinskim antologijama pjesništva.

Viktor Vida školovao se u rodnom Kotoru, Podgorici i Zagrebu. Godine 1938. bio je u Rimu kao stipendist talijanskog zavoda za kulturne veze s inozemstvom, a po povratku postaje knjižničar u Istituto di Cultura Italiana u Zagrebu. Krajem 1941. zaposlio se na gimnaziji, a sredinom 1942. s obitelji odselio u Veneciju, pa Rim gdje je do sloma fašističke Italije radio u Agenzia Giornalistica Italo-Croata. Početkom 1948. s obitelji preseljava u Argentinu, nakon dvije godine dobiva stalni posao državnog činovnika u Buenos Airesu. Živeći u oskudici, u teškoj atmosferi emigracije i čežnje za domovinom, ali ne povezujući se »ni sa kakvom političkom grupom« (A. Kadić: 1990, 8) »nesretni hrvatski bohem« (V. Nikolić) počinio je samoubojstvo.

Pisao je uglavnom poeziju, te novele, eseje i feljtone. U književnost je ušao pred rat u književničkom krugu oko Krležina časopisa »Pečat«, ali je njegova umjetnost obilježena utjecajem hrvatskih kasnih modernista i talijanskog međuratnog hermetizma.

U Buenos Airesu objavio je dvije pjesničke zbirke: *Svemir osobe* (1951.) i *Sužanj vremena* (1956.), a posmrtno mu je Vinko Nikolić priredio i u Knjižnici »Hrvatske revije« objavio *Sabrane pjesme* (1962.). Prema njima će biti priređivana i domovinska izdanja Vidine lirike, pa tako i izabrane pjesme *Otrovane lokve* (Zagreb, 1971.; priredio Mirko Rogošić). Godine 1982. Vida će biti prvi i jedini emigrantski pisac koji je uvršten u uglednu ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (knj. 139, priredio Marijan Matković), a priređivač njegovih *Sabranih pjesama*, Vinko Nikolić, bit će tom prigodom - kako je to primijetio V. Grubišić - prvi u domovini spomenuti emigrantski pisac! Ova je iznimka učinjena vjerojatno zato što Vida ni za režim u domovini nije bio tipični emigrant. Naime, »unutar hrvatske emigracije, uz Meštrovića i Kljakovića, Vida je predstavljao trećeg čovjeka, koji je emigraciju prihvatio *iznutra*, bez vanjskog pritiska i stvarne nužde, koja je diktirala sudbinu većine naših poratnih izbjeglica« (Maruna: 61-62).

Središnji motivi Vidine lirike su smrt, zavičaj i more, ugodaji nostalgija i tajanstvena odsutnost koju simbolizira dominantna bjelina. U formalnome pogledu pjesme su mu uglavno kratke, zatvorenoga stiha i ritma te izrazito slikovite. Prema općem mišljenju ovome pjesniku »patniku, koji sve umata u sedam velova« (A. Kadić, 1990: 8) i kojemu je po talentu »teško naći mjesto u porodici hrvatskih pjesnika« (Matković: 326) pripada mjesto jednoga od najznačajnijih ovostoljetnih hrvatskih lirika.

Pjesnik, prozni pisac, kritičar i esejist **Lucijan Kordić** pohađao je franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu u Hercegovini te studirao filozofiju i teologiju u Mostaru. Spasivši se od pokolja širokobrijeških fratarata 1945., a potom i bleiburške tragedije, neko se vrijeme skrivao u Sloveniji, a onda prebacio u Italiju, gdje studira slavistiku i romanistiku, a potom zbog bolesti 1951. odlazi u Švicarsku i tu kao misionar, franjevac, djeluje među hrvatskim iseljenicima sve do povratka u domovinu 1990.

Kordić je suosnivač naklade ZIRAL (Zajednica izdanja Ranjeni Labud, Chicago-Zürich-Roma) koja je po veličini i značenju odmah iza Nikolićeve »Hrvatske revije« i njegove Knjižnice.¹⁰ Dvadeset godina bio je jedan od ZIRAL-ovih urednika, a kao desetu knjigu ovoga nakladnika Kordić je priredio antologiju *Hrvatska iseljenička lirika* (Rim 1974.). Inače, objavio je desetak zbirki pjesama i pjesničke proze (*Zemlja*, Rim 1951; *Od zemlje do neba*, Chicago 1953; *Pod arkadama neba*, Madrid 1955; *Crvena dijagonala*, Madrid 1959.; *Kroz plave zore*, Pamplona 1961; *Grob u katedrali*, Salzburg 1962; *Exodus*, Buenos Aires 1964; *Svibi i ribizi*, Rim 1968; *Plime neizmjerja*, Rim 1970; *Livade snova i vjetrova*, Rim 1970; *Krateri i gejziri*, Chicago 1978; *Probudene tipke*, Chicago 1984; *Fremde Blumen*, Zürich 1987.). Bio je stalni suradnik Nikolićeve »Hrvatske revije« te je tu objavio mnoge svoje pjesme. Grubišić ga ocjenjuje kao jednoga od »najzanimljivijih hrvatskih pjesnika tražitelja u egzilu nova izraza« (Grubišić:198), a njegovu zbirku *Exodus* »najzanimljivijom zbirkom poezije u egzilu« (Grubišić:201). Sam Kordić svoju je poeziju nazivao »atomolirizmom ili atomskom poezijom«. Nadrelističkim i ekspresionističkim komponentama Kordić je dodavao prepoznatljivu mjeru hrvatskoga renesansnoga i narodnoga pjesništva po čemu ne samo da podsjeća na svojega velikoga uzora Tina Ujevića već uvelike korespondira sa stanjem u suvremenome pjesništvu krugovaške generacije.

»Hrvatski književnik i čileanski akademik« (Petar M. Radelj) **Rajmund Kupareo** školovao se u rodnom Vrboskom na Hvaru i u Jelsi te Bolu i Dubrovniku gdje je diplomirao teologiju i postao svećenik, dominikanac. Domovinu je napustio 1947. U Olomoucu je magi-

strirao teologiju, a doktorirao na Papinskom katoličkom sveučilištu u Santiago de Chileu gdje je ostao i napravio uspješnu sveučilišnu karijeru. Osnovao je visokoškolsku ustanovu Instituto de Estetica te postao član čileanske akademije Instituto de Chile i The American Society for Aesthetics. U Zagreb se vratio 1971.

Kupareo je pisao i objavljivao poeziju, prozu i dramu te se bavio uredničkim i znanstvenim radom. Kao gimnazijalac pokrenuo je pučki list »Plantae virentes«, a kao student časopis dominikanskih studenata »Akvinac«. Za vrijeme II. svjetskog rata uređivao je glasnik »Gospina krunica« te upravljao nakladom »Istina«. U Santiago de Chileu uređivao je katolički tjednik »El mundo catolico«, a osnovao je i uređivao časopis za istraživanja iz estetike »Aisthesis«, također je uređivao godišnjak »Anales de la Facultad de Filosofia y Ciencias de la Educacion«.

Prvu pjesmu objavio je 1930., prvu zbirku 1939. (*Pjesme i psalmi*, Šibenik-Split) i otada još njih sedam (*Nad kolijevkom srca*, Zagreb 1945; *Na rijekama*, Madrid 1948; *Creaciones humanas*, Santiago de Chile 1965; *Pjesme*, Zagreb 1980; *Muj maly žaltar*, Otto F. Babler, Tišnov 1986. i 1988.) od kojih su jedna s izabranim (*Blagoslov zvijezda*, Buenos Aires 1961.), a jednu sa sabranim pjesmama (*Svjetloznak*, Zagreb 1994.). Kupareovu pjesništvu - poglavito njegovim antologijskim pjesmama poput *Plać hrvatskog Jeremije*, *Isus na saonicama* ili *Isus u mojoj lapi* - pripada značajno mjesto u paradigmi nacionalnoga duhovnoga pjesništva, i to na onoj crti koji omeđuju Nikola Šop i Ivan Golub.

Iako je među hrvatskim emigrantskim piscima bilo onih koji su pisali i na stranome jeziku, odnosno jeziku zemlje-primateljice, poput spomenutoga R. Kuparea te Luke Brajnovića (1919.) i Mirka Vidovića (1940.), Alan Horić, tj. Alija Horić po vlastitome svjedočenju »prelomljen između stvaranja na hrvatskom i na francuskom« - postao je »jedan od najdvojezičnih hrvatskih pisaca u egzilu« (Grubišić:230).

Školovao se u rodnom mjestu Bihaću i Banjaluci, a započeti studij u Zagrebu prekinuo je rat. Nakon rata izbjegao je u Italiju, kao francuski legionar služio u Sjevernoj Africi i Indokini, a nakon kraćeg boravka u Parizu, odselio u Kanadu. U Monteralu je završio studij te se posvetio nakladništvu; bio je osnivač i direktor nakladničke kuće Hexagone. Suraduje u hrvatskome iseljeničkome i u kanadskome (kvebeškom) tisku. U »Hrvatskoj reviji« suraduje otpočetak te je u njoj objavio dvadesetak pjesama. No, prvu pjesničku zbirku objavio je na francuskome (*L'aube assassinée*, Monteral 1957.), a dvije godine kasnije i na hrvatskome (*Nemiri duše*, Madrid 1959.). Na francuskome je objavio još dvije knjige, drugu paralelno i na engleskom, i to u koautorstvu s kanadskom pjesnikinjom M. Penelope: *Blessure auf flanc du ciel* (Monteral, 1962.) i *Seeds of the Spacefields - A Sequence of Ten Dreams / Cela*

commença par un reve et fut la Création - Une série de dix rêves (Toronto, 1969.). Horić je član Društva kanadskih pisaca i njegove su pjesme uvrštene u antologije kanadske književnosti na francuskom jeziku. Prema ocjenama hrvatske emigrantske kritike njegova poezija na hrvatskome »nije ni po kvaliteti, ni po broju pjesama ravna francuskoj« (Grubišić: 232), a u oba slučaja »ne osjećaju se jezične manjkavosti dvojezičnosti« (Čorić: 1991, 256). Uz tematsku posebnost svojstvenu pjesniku emigrantu, iako vedrijeg ugođaja nego u većine njegovih sunarodnjaka (npr. pjesma *Za slobodom*), Horićevo pjesništvo na hrvatskome korespondira s onim tipom domovinskoga krugovaškoga pjesništva koje njeguje slikovnost i zavičajnost te spaja folklor i tradiciju (npr. pjesme *Bosna, Beričet, Žetva, Mladost u proljeće*).

Pripadnik novoga, emigracijskoga vala šezdesetih godina, pjesnik koji se »o svemu izjašnjava glasno i jasno« (A. Kadić) **Boris Maruna** školovao se uglavnom u Zagrebu, a 1960. i on odlazi u iseljništvo: Italija, Argentina, Engleska, Španjolska i SAD. Na Sveučilištu Loyola u Los Angelesu magistrirao je angloameričku književnost, kasnije završava Estudios Hispánicos para los Extranjeros na Sveučilištu u Barceloni, a u Anaheimu školu za kompjutorsko programiranje. Godine 1990. na poziv hrvatske vlade vratio se u domovinu.

Prve je pjesme objavljivao u studentskim zagrebačkim listovima u Zagrebu, a u emigraciji se priključio Nikoliću u čijoj je »Reviji« objavio mnoge svoje pjesme, eseje i članke. Osim poezije, piše političke i književne eseje; i jedno i drugo predstavlja ga kao zacijelo najboljeg autora hrvatske emigrantske književnosti. Dosad je objavio šest pjesničkih zbirki - tri u emigraciji (*I poslije nas ostaje ljubav*, Buenos Aires 1964; *Govorim na sav glas*, München-Barcelona 1972; *Ograničenja*, München-Barcelona 1986.), tri u domovini (*Ovako*, Zagreb 1992; *Otmičari ispunjena sna*, Zagreb 1995; *Bilo je lakše voljeti te izdaleka*, Zagreb 1996.).

Iz Marunina stava prema pisanju takve poezije »da je mogu čitati i kibici nogometnih utakmica«, odnosno da bi poezija »trebala izići na ulice« s pravom se može očekivati da mu je poezija jednostavna i komunikativna, motivski repertoar svakodnevan, a izričaj anegdotalan i kolokvijalan. U tome ima nesumnjiva odjeka američke pop-poezije šezdesetih, pa ono što ga čini osebnim pjesnikom ne samo u emigraciji već i u okvirima domovinske, dakle nacionalne književnosti uopće to je, da i svoje dominantne motive - ženu i domovinu - oblači u ruho recentnoga lirskog izraza, umjesto anakronoga, kako to čini većina pjesnika u egzilu. Tiče se to i njegove ironije koja podjednako pogađa patetično poimanje nacije kao i aroganciju moderne civilizacije. Ne samo da je dometima stao uz bok domovinskih vršnjaka, već im je ključnim značajkama svojeg pjesništva Maruna sasvim sukladan.

4.

Prije emigracije Antun Bonifačić je objavio dva romana: *Krv majke zemlje* (Zagreb 1935.) i *Mladice* (Zagreb 1943.), a u emigraciji još jedan: *Bit ćete kao bogovi* (Buenos Aires, 1950.). Upravo ovim trećim Bonifačić je u novije vrijeme uvršten je u nacionalnu književnu baštinu tako što je zastupljen u reprezentativnoj biblioteci *Stoljeća hrvatske književnosti*. Njegov priređivač Miroslav Šicel time je samo potvrdio ocjene emigrantske kritike koja je pojavu ovoga »romana s tezom« nazvala »događajem za pisca i hrvatsku književnost« jer »uspjelo i krvavo suvremeno [...] osvjetljava položaj hrvatskog naroda na prostoru iza 'željeznog zastora'« (V. Nikolić). Rajmund Kupareo u svojem pregledu emigrantske proze od 1945. do 1960. ističe njegove »briljantne analize kaosa Zapada i Istoka« te da se njegov autor pokazao »izvršnim filozofom marksizma« (*Hrvatska revija*: 366, 368). Uza sve objektivne slabosti ovoga Bonifačićeva romana poput ideologizacije, šabloniziranja likova i nekonzistentne naracije, tj. »nedovoljno dosegnute literarnosti« (Šicel: 26) Vinko Grubišić svoju raščlambu zaključuje ocjenom da je »jedno od rijetko vrijednih prozskih djela nastalih u egzilu, u kojem se rat i neposredno poraće veoma uspješno povezuju uvjerljivim prikazivanjem općih prilika kroz nesretne sudbine pojedinaca« (Grubišić: 114).

I prvu od dviju knjiga proze Antun Nizeteo objavio je u domovini (*Nevjesta na otoku*, Zagreb 1939.), pa se može reći ne samo da je u emigraciju otišao kao već formiran pjesnik već i kao formirani prozaist, koji se dalje nije niti razvijao. Naime, i druga mu je novelistička zbirka (*Bez povratka*, Buenos Aires 1957.) u osnovi nastavak njegove domovinske novelistike s likovima koje - kako je to u povodu ove knjige ispravno zapazio Rajmund Kupareo - muči podsvijest i koji su puni kompleksa. Zastupljen je također i u svim značajnijim domovinskim antologijama novele.

Rajmund Kupareo je - uz tri knjige drama - objavio i tri romana (*U morskoj kući*, Zagreb 1940; *Baraban*, Zagreb 1943; *Sunovrati*, Chicago 1960.) te dvije knjige novela (*Balada iz Magallanesa*, Zagreb 1978; *Čežnja za zavičajem*, Zagreb 1989.). Proza mu je uglavnom autobiografskoga karaktera, a svojevrsna autobiografija *Patka priča* izišla mu je posmrtno.¹¹

I Hrvoslav Ban prvi je roman objavio prije emigracije (*Opsada crkve u Bistrici*, Split 1971.). Preostala tri romana objavio je u Americi (*Robovi zlatne magle*, New York 1974; *Buntovnik na Manhattanu*, Chicago 1979; *Hrvatski Parsifal*, New York 1980.). Skraćenu verziju svojeg romana *Buntovnik na Manhattanu* objavio je i na engleskome (*Parsifal and Ternina*, Chicago 1983.). Autora *Urotnika na Manhattanu*, romana

u kojemu se prati priča o nekoliko generacija hrvatskih emigranata u Americi, odnosno proces iskorjenjivanja i odnarođivanja, Vinko Grubišić svrstava »među istaknutije hrvatske romanopisce u egzilu« (Grubišić:225). A Dubravko Jelčić - nazivajući ga »vrstnim pripovjedačem, koji lako vodi radnju punu napetih intriga s okusom detektivskih priča«, »zagrebačkim opservatorom naglih psiholoških obrata« i »nadahnutim kroničarem nekoliko naraštaja američkih građana hrvatskog podrijetla«, za Banov posljednji roman *Hrvatski Parsifal* kaže da se »izravno nastavlja na hrvatsku tradiciju Gjalskoga i Budaka: to je politička proza, koja se zbiva u Zagrebu u Khuenovo doba« (Jelčić:335).

Rok Remetić, odnosno Hrvoje Lorković, član glasovite zagrebačke porodice političara, znanstvenika i umjetnika Lorkovića, školovao se u rodnome gradu, studij biologije diplomirao u Beogradu, a doktorat iz fiziologije stekao u Zagrebu. Godine 1962. otišao je u iseljništvo gdje se bavio znanstvenim i pedagoškim radom (Tübingen, London, Minneapolis, Iowa City). Od 1978. sveučilišni je profesor u Ulmu - do umirovljenja 1995. Mnoge svoje znanstvene radove iz područja fiziologije objavio je na engleskome, a uz nekoliko socio-psiholoških eseja i prikaza u »Hrvatskoj reviji«, »Hrvatskome listu« i »Danici«, objavio je i autobiografski roman *Karakteristika* (Salzburg 1973.), i to pod pseudonimom Rok Remetić. Roman je 1965. napisan u emigraciji, i to kao autobiografska kronika koju je autor preveo na engleski te više puta prerađivao i nudio američkim izdavačima. Na njihov poticaj on ju je beletrizirao, ali ni tada nije uspio - ne samo zbog sumnje u financijski »break-even point« već, kako će to kasnije tumačiti - i zbog »povezanosti s hrvatskim problemima«, pa je roman u vlastitoj nakladi autor objavio 1973. u Europi.

Opisujući vlastite gimnazijske dane, Remetić preko slike zagrebačkih srednjoškolaca i budućih sveučilištaraca prikazuje ozračje privatnoga i javnog života nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske i prvih godina jugoslavenskoga komunizma. Fabulativnu okosnicu čini neizvjesnost oko stjecanja karakteristike, tj. svojevrsne ocjene političke podobnosti koja može imati sudbinsko značenje za maturanta Roka, člana nekoć ugledne građanske porodice koja je ne samo deklasirana već u očima nove vlasti stalno sumnjiva. Autoru je bliže opisivanje nego pripovijedanje, kontemplacija nego događanje, a autorski stav prema temi odaje nerijetko ironiziranje jugoslavenske hipokrizije.

Emigrantska kritika, koja je - do Jelčićeve *Povijesti* - o *Karakteristici* jedina pisala, Lorkovićev je prvijenac povoljno ocijenila; on mu je, štoviše, privrijedio u Grubišićevu pregledu hrvatske emigrantske književnosti mjesto jednoga od 22 portretirana pisca.

Iako memoarsko štivo u hrvatskoj emigrantskoj književnosti zauzima njezin ne samo najveći već i ponajbolji dio, i tu se u prvome redu

ističe knjiga jednoga od najvećih modernih europskih i svakako najvećega hrvatskog kipara **Ivana Meštrovića**.

Samo rođenjem Slavonac, Meštrović je odrastao u Otavicama pokraj Drniša gdje je izradio svoje prve skulpture. Od 1901. do 1906. studirao je u Beču, priključio se pokretu secesije te prvi put izlaže 1903. U Parizu se susreo s A. Rodinom, a na svjetskoj izložbi u Rimu 1911. Meštrović je izazvao veliku pažnju. Tijekom rata boravio je u emigraciji gdje djeluje kao član Jugoslavenskog odbora, a nakon rata nastanio se u Zagrebu te postao rektor Akademije likovnih umjetnosti. U doba Nezavisne Države Hrvatske nekoliko je mjeseci bio zatvoren, 1942. odlazi u Rim, 1943. u Švicarsku pa 1947. u SAD gdje predaje likovnu umjetnost najprije u Syracusi, a zatim u South Bendu gdje je i umro; pokopan je u svojem mauzoleju u Otavicama. Poznatiya su mu kiparska djela *Zdenac života*, *Povijest Hrvata*, *Sjećanje*, *Job* te *Vidovdanski ciklus*.

Meštrović je bio i pisac. Pisao je pjesme i novele, a okušao se i u drami. Na njemačkom je objavio *Dennoch will ich hoffen - Ein Weihnachtsgespräch* (Zürich 1945.). U emigrantskoj »Hrvatskoj reviji« Meštrović je 1951. objavio fragmente iz svojih *Imaginarnih razgovora s Michelangelom*, zatim nekoliko memoarskih i prigodnih zapisa te jedan intervju. Kada mu je Matica hrvatska posmrtno u Zagrebu 1970. objavila knjigu novela *Ludi Mile*, bilo je to nemalo iznenađenje. Riječ je o zbirci od pet novela s likovima i temama iz ruralnoga života Dalmatinske Zagore s početka stoljeća i iz razdoblja kraljevine SHS. U središtu Meštrovićeva zanimanja manje je socijalna strana, a više proživljavanja običnih ljudi s kojima se sudbina zna kadšto gorko »poigrati«. U karakterizaciji likova Meštrović se koristi dijalektalnim govorom, a opisi i način pripovijedanja ne ukazuju samo na jaki utjecaj narodne epike već i na stilsku srodnost s njegovim monumentalnim kiparstvom.

No, najznačajnije Meštrovićevo književno djelo memoarska je proza *Uspomene na političke ljude i događaje*, koja je doživjela tri izdanja - jedno u emigraciji (Buenos Aires 1961.), dva u domovini (Zagreb 1969, 1993.); prvo domovinsko izdanje je cenzurirano. Pisanje svojih *Uspomena* Meštrović je u predgovoru motivirao činjenicom da nitko od članova Jugoslavenskoga odbora ništa nije zapisao, pa to čini on bez ikakvih književnih ili historiografskih pretenzija. To međutim nikako ne umanjuje njihovu žanrovsku vrsnoću; *Uspomene* su, naime, žanrovsko uzorno djelo koje odlikuje sažetost, jasnoća i napetost u nizađu ključnih događaja.

Iako se s pravom može reći kako je »Hrvatska revija« životno djelo Vinka Nikolića i najveći njegov doprinos nacionalnoj kulturi, za samu književnost - uz nekoliko antologijskih pjesama - svakako su jednako

važne još dvije Nikolićeve knjige. Dva sveska dojmova i razgovora *Pred vratima domovine* (Buenos Aires I, 1966. i Paris-München II, 1967.) zapravo su zbirka putopisa koji su nastali kao plod autorovih susreta s brojnim hrvatskim emigrantskim zajednicama u svijetu. Riječ je o knjizi ne samo izvanredne dokumentarne vrijednosti već i žanrovske posebnosti čime Nikolić obogaćuje nacionalnu putopisnu literaturu.

Druga knjiga je *Tragedija se dogodila u svibnju*, s podnaslovom *Jedna/prva/ godina egzila u dnevniku "ratnog" zarobljenika broj 324.664*. Riječ je o zbirci dnevnika zapisa nastalih u razdoblju od 6. svibnja 1945. do 6. svibnja 1946. godine; u njima se otkriva tragična sudbina hrvatskih logoraša koji su nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske dospjeli u savezničke zarobljeničke logore. Ovaj Nikolićev dnevnik nije samo povijesno svjedočanstvo nesumnjive dokumentarne vrijednosti već i izvanredan prilog našoj dijarističkoj literaturi. U njemu - pokraj jednostavnosti i jasnoće te duboke individualne i kolektivne drame - do izražaja dolaze i Nikolićeve umjetničke odlike, poglavito u umetnutim psalmičkim pjesmama.

5.

U svakom pogledu skromna emigrantska dramska produkcija svodi se na nekoliko imena koja su se, međutim, realizirala u drugim književnim rodovima.

Pjesnik i esejist Rajmund Kupareo objavio je i tri knjige drama, koje su biblijske inspiracije (*Pasion de Cristo*, Madrid 1948; *Creaciones humanas*, Santiago de Chile 1966; *Prebivao je među nama*, Zagreb 1985.) i od kojih su neke bile izvođene na pozornici i na radiju. Romanopisac Hrvoslav Ban dramama se javio prije emigracije: *Bojište i krijesi* (Šibenik 1970.) i *Krapa Marijina kipa* (Split 1970.); druga, *Krapa Marijina kipa*, postavljena je 1993. na sceni Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, a izvođena je i među hrvatskim iseljenicima u Americi i Australiji. Nijedna, međutim, nije izazvala ozbiljniju kritičku pažnju.

U rukopisnoj ostavštini Ivana Meštrovića nalazi se i dramska petočinka *Aleksandra*, drama o kralju Aleksandru Karađorđeviću kojega je - kako to pokazuju njegove *Uspomene* - dobro poznao.

6.

Nikolićeva antologija *Pod tuđim nebom*, objavljena kao prva knjiga Knjižnice »Hrvatske revije«, ujedno je prva zbirka u kojoj se jedinstveno predstavlja dio književne produkcije hrvatske emigrantske literature. U pogovornome pristupu Nikolić pred emigrantsko pjesništvo postavlja dva najvažnija pitanja: »Prvo: da li ono svojim sadržajem, i po knji-

ževnoj vrijednosti spada u domovinsku, odnosno općehrvatsku književnost? I drugo: da li ono odražuje prilike svoje emigrantske sredine, pa služi kao njezin pjesnički izražaj, njezino ogledalo, a ujedno i njezino svjedočanstvo?» (Nikolić:1957, 166). Nešto dalje Nikolić na oba pitanja pozitivno odgovara, tj. zaključuje kako emigrantska poezija »pripada zajednici opće hrvatske poezije, i da će jednom [...] obogatiti hrvatsko pjesničko blago« (Nikolić:1957, 168) te da je »vjerno ogledalo hrvatskog života pod tuđim nebom« (Nikolić:1957, 171).¹²

Prvih godina emigracije, pišući za »Danicu« i »Hrvatsku«, Antun Bonifačić je objavio niz kulturološko-političkih eseja koje je potom sabrao pod zajedničkim naslovom *Vječna Hrvatska* (Chicago 1953.). Suradujući u emigrantskoj periodici i u »Hrvatskoj reviji«, Nizeteo je objavio i nekoliko književnih prikaza i članaka o hrvatskim i stranim piscima, te prijevoda s talijanskoga; prvi je preveo na jedan slavenski jezik roman Itala Sveva *Senilità* (*Mlada Starost*). Pjesnik, prozni pisac, kritičar i esejist Lucijan Kordić bio je stalni suradnik Nikolićeve »Hrvatske revije« gdje je, osim pjesama, objavio i mnoge svoje prikaze i osvrte - uglavnom književne, odnosno književno-teološke.

Rajmund Kupareo oglede iz estetike objavio je u knjigama na španjolskome (*El valor del arte*, Santiago de Chile 1964.) i na hrvatskome (*Umjetnik i zagonetka života*, Zagreb 1982; *Govor umjetnosti*, Zagreb 1987.). Kupareov esej o Krležinim dramama (*U potrazi za nedosjetnim u dramama Miroslava Krleže*) Stanko Lasić ocjenjuje kao prvo ozbiljnije tumačenje Krležine religioznih dubioza. U većini svojih estetičkih eseja Kupareo raspravlja o temeljnim estetičkim pitanjima te kritički razmatra fenomene tzv. katoličke književnosti, posebice religiozne lirike, te hrvatske emigrantske književnost uopće. Njegov članak *Hrvatska umjetnička proza u izbjeglištvu (1945.-1960.)* objavljen u »Hrvatskoj reviji« 1960. - uz Nikolićev o hrvatskome emigrantskome pjesništvu - prvi je, i to respektabilan, prikaz prvoga razdoblja naše izbjegličke proze. Rezimirajući svoje ocjene o toj prozi, Kupareo je zaključio kako je u tematskom pogledu »uglavnom jednaka: tuga i ljubav za izgubljenom domovinom, za nestalom srećom« (»Hrvatska revija« u egzilu: 1996, 371), te dodaje: »Budimo iskreni: malo od ovdje analiziranih djela mogli bismo prikazati strancima kao dokaz naše stvaralačke moći! Ta su djela više dokumenti naših težnja, borba i poraza...« (»Hrvatska revija« u egzilu: 1996, 372).¹³

I Marunini eseji svakako su među boljim priložima u ovome žanru unutar hrvatske emigrantske književnosti, a esej o Viktoru Vidi *Dvostruki emigrant ili principe constante in exilio* o petogodišnjici pjesnikove smrti jedan je od najboljih koji su napisani o ovome pjesniku.¹⁴ U »Hrvatskoj reviji« Hrvoslav Ban surađuje od 1974. - uglavnom pjes-

mama i člancima o hrvatskim piscima, glazbenicima i o kazališnim i likovnim umjetnicima.

»Najistaknutiji esejist i književni kritičar izvan Hrvatske« te »najautentičniji tumač na engleskom jeziku hrvatskih književnih ostvarenja« (V. Grubišić) Ante Kadić studirao je i doktorirao teologiju u Rimu na Universitas Gregoriana 1935., potom je u Palestini studirao bibliku, vratio se u Split te otišao uoči rata u Ženevu gdje je stekao doktorat iz slavistike. Kao član promatračke komisije Međunarodnoga Crvenog križa dvije godine boravio je u Bejrutu odakle odlazi u SAD i tu dobiva mjesto profesora na slavističkom odjelu California University u Berkeleyu. Od 1960. do 1988. bio je profesor slavenskih književnosti na Indiana University u Bloomingtonu.

U Kadićevu znanstveno-stručnome opusu mnogo je radova na engleskome i na hrvatskome jeziku. Sastavio je i na engleskome napisao nekoliko hrestomatija i pregleda književnosti (*Modern Yugoslav Literature: An anthology with biographical sketches*, Berkeley 1956., *Contemporary Croatian Literature*, Hag 1960., *Contemporary Serbian Literature*, Hag 1964.). Na engleskome je objavio i dvije knjige eseja *From Croatian Renaissance to Yugoslav Socialism* (Hag 1969.) i *Essays in South Slavic Literature* (New Haven 1988.) te studiju *The Tradition of Freedom in Croatian Literature* (Bloomington 1983.). Njegova čitanka *Croatian Reader with Vocabulary* doživjela je dva izdanja, a zapažen je i njegov koautorski rad s Thomasom Eekmanom: *Juraj Križanić (1616-1683): Russophile and Ecumenic Visionar*, Hag 1976.). Za *Columbia Dictionary of Modern European Literature* (New York 1980.) napisao je natuknice iz hrvatske književnosti. I na hrvatskome je objavio nekoliko knjiga eseja, književnopovijesnih studija i članaka: *Domovinska riječ I.* (München-Barcelona 1978.), *Domovinska riječ II* (Chicago 1986.), *Iseljena Hrvatska* (Chicago 1979.), *Domovinska riječ III.* (Zagreb 1997.). Znanstveno-stručne priloge objavio je u desetak svjetskih stručnih publikacija. Bio je jedan od stalnih suradnika Nikolićeve »Hrvatske revije« u kojoj je od 1954. objavio oko 150 priloga uglavnom na temu hrvatske književnosti i Hrvata iseljenika. Nekoliko je puta kao profesor boravio u Zagrebu. Simbolično najavljujući povratak hrvatske emigrantske književnosti u zagrebačkome »Vjesniku« 1990. objavio je prvi domovinski feljton o emigrantskoj poeziji, odnosno tekst predavanja koje je 6. lipnja održao u Društvu hrvatskih književnika.

Kao jedan od »veoma rijetkih hrvatskih književnika u egzilu koji je intenzivno živio istovremeno s Hrvatskom i Amerikom« - kako ističe njegov mlađi kolega Vinko Grubišić - »Kadić je pisao podosta o vrhuncima hrvatske književnosti, od Marulića do Krlež«, i to »na objektiv, znanstven a u isto vrijeme pristupačan način i predstavio ih

engleskogovorećem čitateljstvu» (Grubišić: 150, 148-149). Pokraj članka o srpskoj i slovenskoj književnosti te ponekih komparatističkih tema, posebnu važnost imaju Kadićevi tekstovi o hrvatskim autorima u Americi ili o onima kojima je Amerika bila tema - poput Dinka Tomašića, Bogdana Radice, A. Tresić-Pavičića, H. Hinkovića, A. Milčinovića, M. Matkovića (*Iseljena Hrvatska*, Chicago 1979.).

Valja dodati kako je Ante Kadić i svojom knjigom *Valovi života* (Zagreb 1993.), u kojoj je sabrao dvadesetak »putnih bilježaka o raznim zemljama«, obogatio putopisni žanr naše moderne književnosti.

Pisac prvoga književnopovijesnoga pregleda hrvatske književnosti u emigraciji od 1945. do 1990., pjesnik, dramski pisac, pedagog i znanstvenik, **Vinko Grubišić** školovao se u rodnom mjestu, Zadru i Dubrovniku, maturirao na Širokom Brijegu. Studij na zagrebačkom Filozofskom fakultetu prekinuo je 1965. odlaskom u izbjeglištvo, nastavio ga je u Fribourgu, u Švicarskoj; diplomirao je poredbenu slavensku filologiju i pedagogiju, a doktorirao iz slavistike 1974. Od 1975. živi u Kanadi. Od 1988. profesor je na prvoj Katedri hrvatskog jezika i kulture na Sveučilištu Waterloo.

Uz brojne jezikoslovne i književne priloge Grubišić objavljuje poeziju i drame te prevodi s njemačkoga, francuskoga i engleskoga jezika. Dosad je objavio tri zbirke pjesama (*Robotov poljubac*, München-Barcelona 1974., *Bitarion*, Chicago 1987., *Gregorijanske šutnje*, München-Barcelona 1989.) i četiri drame (*Tri drame*, Chicago-Roma-Zürich-Toronto 1981.; *Ne začuđuju čudesa*, Toronto 1982.). Objavio je i dvije knjige o jezikoslovnim temama: *O hrvatskom jeziku* (Rim 1975.) i *Grafija hrvatske lapidarne ćirilice* (München-Barcelona 1978.) te sastavio bibliografiju hrvatskoga jezika (*Bibliography on the Croatian Language*, Sudbury 1987.). Za hrvatsku djecu u inozemstvu s Lj. Krasićem priredio je udžbenik iz hrvatskoga jezika, ilustrirani rječnik hrvatsko-englesko-njemačko-francuski te zbirku hrvatskih igrokaza. Suraduje u domaćoj i inozemnoj stručnoj periodici. Uz Antu Kadića jedan je od stalnih suradnika »Hrvatske revije« te je u njoj od 1967. objavio oko dvjesto mahom jezikoslovnih i književnih priloga: pjesama, eseja, kritika i prikaza.

Na molbu Vinka Nikolića Grubišić je napisao, a Knjižnica »Hrvatske revije« 1990. objavila književnopovijesni pregled *Hrvatska književnost u egzilu* (München-Barcelona 1990.) kao ne samo »dostojan i logičan završetak izdavačke djelatnosti 'Hrvatske revije'« (V. Nikolić) već jednako dostojan i logičan završetak jednoga »poglavlja hrvatske književnosti« (V. Grubišić). U ovoj po mnogo čemu pionirskoj i fundamentalnoj knjizi prvi se put daje pregled hrvatske emigrantske književnosti od 1945. do 1990. s osnovnim podacima o autorima i djelima, ali i s pitanjima o daljnjoj sudbini ne samo njezinih aktera već i cjelokupne hrvatske emigrantske literature.¹⁵

Naime, nakon 1990. godine, tj. uspostave nacionalne države te povratka »Hrvatske revije« i brojnih hrvatskih pisaca u domovinu doku-
nuta je - barem načelno - dotadašnja podjela na emigrantsku i domo-
vinsku književnost. Nacionalna kultura i posebice književnost i njezina
znanost stavljeni su u novu situaciju; prvi put u svojoj povijesti hrvat-
ska književnost postoji kao jedinstveni nacionalni korpus. U poziciji
da prvi put progovori cjelinom svoje baštine, žanrovske raznovrsnosti
i kritičke samosvijesti, ona je suočena s nizom novih zadataka. Jedan
od njih je i uključivanje emigrantske literature u matičnu književnu
baštinu što ujedno znači i reinterpretaciju te opće prevrednovanje na-
cionalnih književnih vrijednosti. Taj golemi posao temeljit je i dugo-
trajan istraživački projekt u kojemu je na prvome mjestu sređivanje
građe, a zatim znanstveno-stručna interpretacija, i to ne samo s točke
egzila, kako je to učinio ne samo Vinko Grubišić već i ostali istraživači
- i sami bivši emigranti¹⁶ - a još manje s točke isključivosti već stvorenih
paradigmi, već potpunim uvažavanjem obaju iskustava: iskustva domo-
vinske i iskustva hrvatske emigrantske književnosti.¹⁷

8.

U emigraciji gotovo da se svaki pisac našao i u ulozi prevoditelja - bilo
vlastitih, bilo tuđih djela. Međutim, i količinom i vrijednošću izdvaja
se **Franjo Trogrančić**, književni povjesničar i antologičar, čiji je gotovo
cjelokupan književni rad ostvaren na talijanskom jeziku.

Nakon studija romanistike u Zagrebu, Trogrančić je otišao u Firen-
zu za lektora hrvatskog jezika, potom u Pisu i Napulj, a od 1948. do
smrti bio je profesor na rimskom sveučilištu. Uz povijest dubrovačke
književnosti XV. stoljeća na talijanskome (Rim 1950.) sastavio je i neko-
liko antologija: *Antologija hrvatske lirike* (Rim 1953.), *Poeti croati moderni*
(Rim 1965.) i *Narratori croati moderni e contemporanei* (Rim 1969.). Pre-
veo je i objavio izabrane crtice Frana Mažuranića, pjesme Vladimira
Vidrića, *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, pripovijetke Ive Andrića itd.

Trogrančićeve antologije i prijevodi dobro su ocijenjeni i u do-
maćoj kroatistici (po tome, slično Vidi, i nije »pravi emigrant«!), a za
njezin studij u Italiji i drugim romanskim kulturama Trogrančićeva su
djela bila nezaobilazna.

9.

Godine 1969. pojavila se prva bibliografija hrvatskih izdanja u iselje-
ništvu. Sastavio ju je te pod naslovom *The Croatian Publications Abroad
After 1939* i objavio u Clevelandu **Jure Georg Prpić**.

Kao svršeni student prava Prpić je napustio domovinu početkom
1945., te dospio nakon više izbjegličkih logora, kao *Displaced Person*,

1950. u SAD. Ondje je završio studij povijesti te doktorirao na temi *The Croats in America*, potom započinje karijeru sveučilišnog nastavnika na John Carolly University u Clevelendu koju je uspješno okončao umirovljenjem 1989. Objavio je nekoliko knjiga iz područja povijesti i društvenih istraživanja u kojima je s radovima o Hrvatima u Americi bio jedan od pionira. Suradivao je u »Hrvatskoj reviji« od 1954. sa člancima i pjesmama.

Iako je objavio dvije pjesničke zbirke te jednu stihova i crteža (*Posljednji svibanj*, Chicago 1973. i *Baklja u luci*, Scottsdale 1989., *Proza, lirika, crteži*, Scottsdale 1983.), »kao pjesnik Prpić je među Hrvatima u Americi manje poznat« (Grubišić: 275). Važnija je bila njegova knjiga *Croatia and the Croatians* (Scottsdale 1982.) u kojoj se komentiraju napisi na engleskom jeziku o Hrvatskoj i Hrvatima.

Prpićeva bibliografija knjiga i knjižica u iseljeništvu, koja je ponovo tiskana u Zagrebu 1990., dragocjen je izvor temeljnih informacija o hrvatskoj emigrantskoj književnosti: o autorima, knjigama na hrvatskom i stranim jezicima, nakladnicima i distributerima. Popraćena je instruktivnim predgovorom o ulozi hrvatske književnosti i publicistike u iseljeništvu.

Bibliografija hrvatskoga iseljeničkog tiska koji je izradila Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu 1992. uvelike dopunjava - u materijalnom i stručnom smislu - Prpićevu bibliografiju. Da se ovime udaraju uistinu solidni i u stručnome smislu jedino ozbiljni temelji studiju emigrantskoga dijela nacionalne književne baštine, potvrdilo se nekoliko godina kasnije kada se pojavio i prvi bio-bibliografski leksikon suradnika središnjega emigrantskog časopisa - »Hrvatske revije«. Riječ je petoj knjizi nakladničkoga projekta »*Hrvatska revija*« u egzilu 1951.-1990. *Izbor radova I-V* (Zagreb 1996.) koju je sastavio **Milan Blažeković**, također emigrant, nekoć tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske: s te je dužnosti izbjegao prvo u Austriju, a onda u Argentinu gdje je bio zastupnik jedne njemačke građevne tvrtke. Suradivao je u iseljeničkom tisku, u Buenos Airesu osnovao Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnicu te sastavio *Indice General de Studia Croatica 1960-1992*. što mu je zacijelo bila osnova za kasniji leksikon suradnika »Hrvatske revije«, neposredna najava bio mu je prigodni članak u »Hrvatskoj reviji« o njezinoj 40. godišnjici 1990.

Ima li se u vidu činjenica da je gotovo istodobno hrvatska leksikografija obogaćena za još jedno izdanje - *Hrvatski leksikon* (Zagreb, sv. 1, 1996, sv. 2, 1997; gl. urednik Antun Vujić), koji je sasvim eliminirao ideološke podjele te napokon ostvario u ovome području apsolutno duhovno nacionalno jedinstvo, onda nije neopravdano vjerovati kako se postupno uspostavlja i opći sustav vrijednosti po mjeri upravo stečene cjeline. U ovome slučaju cjelina nije ništa drugo nego drugo ime

za slobodu, a »sloboda toliko pripada naravi umjetničkog stvaranja i književnoj produkciji, da se više i ne može govoriti o umjetnosti ili literaturi ako ona nestane...«¹⁸

BILJEŠKE

¹ Pojam emigrantske književnosti u mnogim se literaturama pojavljuje paralelno s pojmom egzila, odnosno egzil-literature. Međutim, kako upozorava njemačka autorica Helge Pross, ta dva pojma ne znače isto. Uvažavajući etimologiju obiju riječi (lat. emigrare - exilium) te sugeriranu distinkciju o emigraciji kao zbivanju i egzilu kao stanju, pod pojmom *emigrantske literature* podrazumijevala bi se literatura nastala u emigraciji, bez izravnog doticaja s matičnom književnosti, a domaćoj je publici nepristupačna, dok bi pojam *egzil-literature* pokrивao svu produkciju izvan književne matice, uključujući dakle i emigrantsku. (Usp. Helge Pross, *Die deutsche akademische Emigration nach den Vereinigten Staaten 1933-1945*. Berlin 1955, str. 18!).

U našem slučaju pojam *egzil-literature* obuhvaćao bi književnu djelatnost obiju nacionalnih skupina - stabilnih i nestabilnih, dok bi se pojam *emigrantske literature* odnosio samo na nestabilnu skupinu. Kako je u radu riječ o drugoj, u njemu se koristi i drugi pojam.

Valja dodati kako se u hrvatskoj literaturi koriste i drugi pojmovi poput *književnosti u iseljeništvu*, *književnosti u dijaspori* i *književnosti između dvije domovine*. (Usp. bilj. 15!)

² Usp. Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart 1979, str. 12!

³ Izuzme li se prva velika dijaspora u 15. i 16. st. kada je pred turskom vojskom domovinu napustila trećina hrvatskog naroda, dakle, u doba najvećega nacionalnoga kulturnog uspona (renesansa), do prvih masovnijih iseljavanja, i to uglavnom u zemlje Novoga svijeta, došlo je sredinom 19. st., potom na prijelazu iz 19. u 20. st., uoči 2. svjetskog rata, nakon 1945. te šezdesetih godina i nakon *Hrvatskog proljeća* 1971. kada je iseljavanje bilo usmjereno pretežno prema europskim zemljama (Njemačka, Austrija, Švedska, Švicarska). Prvi pouzdaniji statistički podaci bilježe da je npr. između 1901. i 1910. iz Hrvatske iselilo 157.155 osoba, oko 700 tisuća 1938., a da je preko 750 tisuća »privremenih« iseljenika zadnjih trideset godina prešlo u status stalnih stanovnika useljeničkih zemalja. Procjenjuje se također da danas u prekomorskim zemljama živi oko 2,5 milijuna Hrvata. (Usp. I. Nejašnić, *Depopulacija u Hrvatskoj*. Zagreb 1991.)

⁴ Usp. Stanko Lasić, *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10.4.1941-8.5.1945.)*, Zagreb 1989., str. 49-50! Neki pisci koji su ostali u domovini - »povrijeđeni raznim napadima, osudama, šikaniranjem itd.«, dodaje Lasić - neko su vrijeme šutjeli svojevoljno se davši u *nutarnju emigraciju* poput Tina Ujevića, Dragutina Tadijanovića, Side Košutić, Ljubomira Marakovića i drugih.

⁵ Uz »Hrvatsku reviju«, koja je izlazila na hrvatskome, po svojem značenju ističu se još tri periodika na stranim, odnosno jezicima zemalja-primateljica: dva tromjesečnika - na španjolskome i njemačkom (»Studia Croatica«, izlazi od 1961. u Buenos Airesu, izdavač Instituto Croatia Latinoamericano de Cultura, i »Kroatische Berichte«, izlazi od 1976. u Mainzu, izdavač Gemeinschaft zur Forschung kroatischer Fragen) te jedan godišnjak - na engleskome (»Journal of Croatian Studies«, izlazi od 1961. u New Yorku, izdavač The Croatian Academy of America).

⁶ Usp. Vinko Nikolić, *Četrdeset godina »Hrvatske revije«*. »Hrvatska revija«, München-Barcelona 1990, 1, 3-22!

⁷ U publicistici se ističu prilozi Bogdana Radice (1904.-1993.), Dušana Žanka (1904.-1980.), Ante Cilige (1898.-1992.), Ive Rojnice (1915.) i Pavla Tijana (1908.-1997.); iako ovdje ima za književnost respektabilnih priloga - u prvome redu memoarskih zapisa i eseja - u ovome pregledu hrvatske emigrantske književnosti u užem smislu oni su izostavljeni.

- ⁸ Bleiburg je austrijsko mjesto na granici sa Slovenijom u kojemu je sredinom svibnja 1945. izvršen masovan pokolj Hrvata, vojnika i civila koji su se u povlačenju pred Titovim partizanima predali angloameričkim snagama, a umjesto spasa, savezničko ih je zapovjedništvo izručilo jugoslavenskoj vojsci koja je nad njima izvršila masakr. Samo ih se mali broj uspio spasiti.
- ⁹ S pjesnikinjom Sidom Košutić Nikolić je priredio antologije pjesama *Hrvatska majka u pjesmi* (Zagreb 1941.), potom samostalno *Hrvatska domovina* (Zagreb 1942.), *Između dva rata* (Zagreb 1942.), *Lovori* (Zagreb 1943.), *Pjesme o majci* (Zagreb 1944.), *Pod tuđim nebom*. Hrvatsko emigrantsko pjesništvo (Buenos Aires 1957.). Uredio je rukovet pjesama Dragutina Domjanića *Zlatni klas* (Buenos Aires 1958.) i knjigu Zlatka Tomičića *Put Meštroviću* (Buenos Aires 1965.).
- ¹⁰ Među dvadesetak hrvatskih nakladnika u emigraciji, uz »Hrvatsku reviju« i ZIRAL, brojem naslova isticali su se još *Mala knjižnica hrvatskih izbjeglica* u Torontu, *Drinapress* u Valenciji, *Domovina* u Madridu i *Hrvatski povijesni institut* u Rimu. U SAD-u djeluju četiri nakladnika (*Croatian Catholic Union* u Garyju, *Croatian Franciscan Press* u Chicagu, *Croatian Fraternal Union* u Pittsburgu i *American Croat* u Arcadiji), u Kanadi još dva (*Croatian Voice*, u Winnipegu i *Hrvatski Put* u Torontu), a u Argentini tri (*Croatian Information Service*, *Domovina* i *Studia Croatica* - sva tri u Buenos Airesu). Uz navedene europske valja spomenuti još londonsku *Novu Hrvatsku* Jakše Kušana koja je inače bila najraširenija politička novina u hrvatskoj emigraciji. U Australiji pak hrvatski se pisci okupljaju oko Croatian-Australian Literature and Art Association koje, uz knjige, izdaje i almanah *Hrvatski zbornik*, a književne priloge donosi i tjednik *Hrvatski vjesnik - Croatian Herald*. (Usp. Boris Škvorc, *Suvremeni trenutak književnosti na hrvatskom jeziku u Australiji*. »Hrvatska revija«, Zagreb 45(1995), 4, 594-610!)
- ¹¹ U knjizi *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb 1997 (priredio V. Brešić).
- ¹² Prema Nikolićevoj antologiji *Između dva rata* (Zagreb 1942.) u našoj se historiografiji uvriježio termin *hrvatska književnost između dva rata*. Još 1962. A. Šoljan kritizirao je ovaj termin ističući kakao »ratovi nisu uvijek mjera književnosti«; danas, nakon Domovinskoga rata, on je uistinu izgubio svaku relevantnost!
- ¹³ Šteta što Kupareo nikada nije ostvario svoj u istome članku očitovani naum da napiše »povijest kritike hrvatske umjetničke proze u izbjeglištvu«; bio bi to - nakon Barčeve *Hrvatske književne kritike* (Zagreb 1938.) jedinstven pothvat ne samo u emigrantskim već i u domovinskim krugovima.
- ¹⁴ Maruna je jedan od onih emigrantskih pjesnika koji, povratkom iz emigracije, doživljava zanimljive mijene. One upućuju na još jedan važan zadatak u studiju naše emigrantske književnosti, naime, da se ovakvi pisci-povratnici prate i dalje, naime kada napuste stanje egzila.
- ¹⁵ Osim prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj nakon 1938. te proglašenja suverene Republike Hrvatske 30. svibnja 1990., Grubišićevoj je knjizi u domovini prethodilo nekoliko važnih kulturnih događaja koji su na svoj način upućivali na recesiju, a potom i sami kraj komunističkoga sustava.
- U travnju 1984. Zagrebački književni razgovori bili su posvećeni »vrlo poticajnoj i trajno aktualnoj temi«: *književnosti između dvije domovine*. Pedesetak domaćih i 30 stranih autora raspravljalo je o književnosti s jednom ili više domovina kao o svojevrsnom nadnacionalnom fenomenu. Raspravljalo se i o književnosti hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, spomenut je V. Vida te upozoreno na problem nacionalnoga određivanja pripadnosti pojedinih pisaca (npr. I. Andrića) (Usp. »Gesta«, Varaždin 1985-1986: 23-25!). U dvobroju 11-12 Akademijina časopisa »Forum« izišla je 1986. Sekulićeva rasprava *O bunjavačko-šokačkoj književnosti do 1918.* kao »prilog spomenu 300. obljetnice selidbe Hrvata u Bačku«. Početkom ožujka 1989. u tadašnjem Društvu književnika Hrvatske (DKH) održan je simpozij o životu i djelu Mate Meršića Miloradića, a »Forum« je u jesenskom broju objavio četiri priloga o tome dijelu hrvatske književnosti u - kako se isticalo - »dijaspori«. 30. lipnja

1989. u okviru DKH i Hrvatskoga centra PEN-a osnovana je Sekcije za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu: predsjednik S. Šešelj, članovi D. Horvatić, T. Ladan, I. Lovrenović, I. Pandžić, M. Slaviček, Š. Š. Čorić, J. Čenar, V. Grubišić, M. Karagić. A pred kraj listopada u organizaciji tadašnje JAZU (od 1991. HAZU!), Kršćanske sadašnjosti, Matice iseljenika, Nacionalne i sveučilišne biblioteke i DKH održan je »okrugli stol« na temu *Književnost između dvije domovine*. Skup je pratila i prigodna izložba s katalogom izabrane građe, a jedno i drugo tada još emigrantska »Hrvatska revija« popratila je riječima kako je, istina, »učinjen prvi korak«, ali »nema dvije domovine. Hrvatska je jedna i jedina domovina svih Hrvata, i sva književnost, koju pišu Hrvati ma gdje u svijetu, jedinstvena je hrvatska književnost...« (»Hrvatska revija« 1989, 4, 765).

Sredinom lipnja 1990. »Vjesnik« je u četiri nastavka prenio predavanje koje je u Društvu hrvatskih književnika (DHK) održao A. Kadić pod naslovom *Hrvatska emigrantska poezija*, a u isto je vrijeme najavljen i povratak pisaca iz emigracije; spomenuto je ime V. Nikolića i B. Marune. Iste godine Nakladni zavod Matice hrvatske i Kršćanska sadašnjost objavljuju knjigu Š. Š. Čorića *Tjeskobe hrvatskih migranata*, prva ovakve vrste u nas. U zadnjem dvobroju »Foruma« objavljena je antologija *Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine* V. Koromana. S. Šešelj, voditelj Sekcije za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, u »Vjesniku« objavljuje kako se »hrvatska domovinska i dijasporna književnost« i formalno mogu spojiti nakon što je srušen politički zid među nama« te dodaje kako »sada pošiljke iz inozemstva dolaze - neotvorene! Istodobno, Školske novine objavljuju bibliografiju hrvatskih knjiga i knjižnica u iseljeništvu koju su na engleskom 1973. objavili George i Hilda Prpić.

U maniri filološkog krimića S. Mijović Kočan obznanio je svoje slučajno otkriće u Švedskoj *Knjige bezimernih* - »prve u emigraciji tiskane knjige samostalnoga pjesništva« kojom »počinje emigrantsko pjesništvo«. Nešto kasnije autor predgovora ove knjige Jure Prpić iz SAD priopćuje imena njezinih autora; o ovome Kočan izvješćuje u bilješki svoje panorame suvremenoga hrvatskog pjesništva 1940.-1990. *Sakupljena baština* u koju je među 226 domovinskih pjesnika uvrstio i one u emigraciji.

Nakon pojave spomenutoga Grubišićeva pregleda stvari teku ovako. Sljedeće 1991. V. Pavletić također uvrštava emigrantske autore u četvrto, prošireno izdanje svoje *Zlatne knjige hrvatskoga pjesništva*. Postupak integracije kao da je otpočeo, i to s pjesnicima. Ljetni broj Akademijinoga »Foruma« 1991. objavio je proslav prvoga domovinskog izdanja *panorame hrvatske emigrantske književnosti*, tj. prve knjige »Prionosa za povijest književnosti u Hrvata« sekcija DHK i hrvatskog PEN-a (Š. Š. Čorić: *45 hrvatskih emigrantskih pisaca*, Zagreb 1991.). U predgovoru voditelj projekta (u kojem nema nijenoga domovinskog književnoga znanstvenika!) S. Šešelj pita se - s obzirom na činjenicu da je spomenuti politički zid sada srušen - ima li smisla postojanje ove Sekcije. Nalazi da ima, te najavljuje »rad na panorami [umjetničkoj i znanstvenoj!] hrvatske književnosti u iseljeništvu, u dijaspori« - bez obzira što su »počesto neki antologičari, profesori i povjesničari hrvatske književnosti svojim radovima dovodili u pitanje, da su neodvojiv dio hrvatske književnosti svi oni pisci koji su stvarali svoja književna djela na hrvatskom jeziku« (Čorić:1991, XVII).

Napokon 1992. NSB tiskala je katalog *Hrvatski iseljenički tisak* s predgovorom V. Nikolića, 1993. Š. Š. Čorić u »Vjesnikovu« feljtonu objavljuje članak *Hrvatski književnici u emigraciji* najavljujući nastavak svoje knjige portreta izvandomovinskih pisaca (*60 emigrantskih pisaca*, Zagreb 1995.). Zatim I. Banac, S. P. Novak i B. Sbutega izdaju antologiju *Stare književnosti Boke*. Sljedeće godine i jedan domovinski autor piše o emigrantskom pjesništvu rezimirajući kako su »emigrantski hrvatski pjesnici u vremenu od 1945. do 1990. pisali [...] većinom tradicionalno, ne zato što bi kao pjesnici bili osobe s manjom stvaralačkom potencijom, nego jedino zato što su bili vjerni domovini kakvu su nosili u svome jeziku i svome iskustvu« (D. Jelčić, *Jezik je domovina*, Vjesnik, Danica, 14. svibnja 1994.).

Usud je htio da V. Nikolić, središnja ličnost hrvatske emigrantske književnosti - priredivši pet knjiga izabranih priloga iz »Hrvatske revije«, od koje je jedna bibliografski leksikon njezinih suradnika (sastavio Milan Blažeković, također bivši

emigrant) sljedeće 1997. umre, samo dva mjeseca prije izlaska prve povijesti hrvatske književnosti u koju su uvršteni i pisci iz emigracije. (Usp. bilj. 14!)

¹⁶ Njemačka kritika to naziva *egzil-imanentnomim postupkom*, a on - kako to navodi Peter Lämmle - opisuje opasnost kad radovi na temu egzila preuzmu, odnosno prihvate »točku stajanja egzila« što može ugroziti objektivnost ocjene. Ovome valja dodati još jednu opasnost koja se zamjećuje i u slučaju hrvatskoga egzila, a tiče se zapravo još neraščišćena »proturječja između političkog i književnog procjenjivanja«, što svakako ometa uspostavu optimalnoga interpretacijskog modela. (Usp. Peter Lämmle, *Vorschläge für eine Revision der Exilforschung*, Akzente 20, München 1973: 509!)

¹⁷ Čini se da stvari već kreću tim putem. Upravo se, naime, pojavila prva povijest hrvatske književnosti u koju su uključeni i doskora politički nepoćudni nacionalni pisci. Autor *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb 1997.), D. Jelčić, cijelo je jedno poglavlje posvetio »književnicima u izbjeglištvu«. Time je otvorena ona finalna razina objedinjavanja nacionalne književne baštine. Međutim, mimo Grubišićeva očekivanja, upravo ona pokazuje da fenomen *egzil-literature* time nije nestao.

Grubišić, naime, svoju panoramu zaključuje čvrstom nadom kako »hrvatske književnosti u egzilu stvarno više *neće biti*« gubeći pritom na tren iz vida činjenicu ne samo da je egzila bilo i prije 1945. već da - kako to upozorava P. Lämmle - »egzil-književnost može u biti nastati prigodom svakog novog osnivanja vlade«. Da se nešto u tome smislu već zbiva i sa suvremenom hrvatskom književnosti, pokazuje »posljednja stranica« Jelčićeve *Povijesti*, tj. ove rečenice: »Hrvatska književnost ostala je vjerna tisućugodišnjoj tradiciji. Samo nekoliko hrvatskih književnika nije prepoznalo trenutak: Dubravka Ugrešić odbacila je hrvatsku državu izjavom, da je ona ne osjeća svojom, Slavenska Drakulić optuživala je u stranom tisku svoju domovinu za grijeha koje nije počinila, a Goran Babić, svojedobno važna politička osoba u hrvatskoj književnosti, napustio je Hrvatsku i odselio se u Beograd« (Jelčić: 368).

Činjenica da autor ove pisce ne spominje samo ovdje već ih uključuje na pripadajuća mjesta svojega povijesnoga pregleda na svoj je način ohrabrujuća. U isto vrijeme, da se i unutar doskorašnje emigrantske književnosti nešto bitno mijenja, pokazuje jedan od dosad najboljih književnokritičkih radova na temu hrvatske iseljeničke književnosti: *Suvremeni trenutak književnosti na hrvatskom jeziku u Australiji* Borisa Škvorca (Usp. bilj. 14!); pokraj svega ovaj rad pokazuje kako je doskorašnja emigrantska književnost, stupivši u kontakt s matičnom, to prestaje biti: nju se sada može - u smislu naše distinkcije - svrstati u egzilnu kojoj taj kontakt nikada nije bio zabranjen. U tome je smislu V. Grubišić u pravu!

¹⁸ Alfred Döblin *Die deutsche Literatur im Ausland seit 1933. Ein Dialog zwischen Politik und Kunst*, Paris 1938, 14.

Na kraju ovoga *pregleda*, čija se ambicija (zasad) iscrpljuje isključivo u informativnosti, valja dodati kako se model hrvatske književnosti u emigraciji formirao u *ambivalentnom* odnosu prema dominantnim modelima egzilirane i matične nacionalne kulture, što se odrazilo na njezinu žanrovsku sliku i na pojedinačne autorске opuse. Tome su uglavnom dva razloga: 1. potpuna izoliranost u odnosu prema matičnoj nacionalnoj i prema egziliranoj kulturi, 2. preuzimanje primarne zadaće književnosti da očuva nacionalnu svijest među Hrvatima u emigraciji.

O tome će sasvim sigurno biti više govora kada i neke objektivne pretpostavke budu ostvarene.

LITERATURA

- Blažeković, Milan, *Bio-bibliografski leksikon suradnika »Hrvatske revije«*, Zagreb 1996.
 Brešić, Vinko, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb 1997.
 Brešić, Vinko, »Hrvatska revija« i hrvatska književnost: prolegomena za studij hrvatske egzil-literature, u: Vinko Nikolić: 85 godina, Zbornik radova, Šibenik 1997, 59-63.

- Ćorić, Šimun Šito, *Tjeskobe hrvatskih migranata*, Zagreb 1990.
- Ćorić, Šimun Šito, *45 hrvatskih emigrantskih pisaca*, Zagreb 1991.
- Ćorić, Šimun Šito, *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*, Zagreb 1995.
- Döblin, Alfred, *Die deutsche Literatur im Ausland seit 1933, Ein Dialog zwischen Politik und Kunst*, Paris 1938.
- Durzak, Manfred, *Die Deutsche Exilliteratur 1933-1945*, Stuttgart 1973.
- Grubišić, Vinko, *Hrvatska književnost u egzilu*, München-Barcelona 1990.
- Horvatić, Dubravko, *Nepostojeći hrvatski pisci*, Zagreb-Sisak 1993.
- Kordić, Lucijan (prir.), *Hrvatska iseljenička lirika*, Rim 1974.
- »Hrvatska revija« u egzilu 1951.-1990, Izbor radova I-V. Zagreb 1996.
- Hrvatski leksikon*, I-II. Zagreb 1996.-1997.
- Hrvatski iseljenički tisak*, katalog knjiga, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb 1992.
- Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1997.
- Kadić, Ante, *Domovinska riječ I*, Barcelona 1978.
- Kadić, Ante, *Domovinska riječ II*, Chicago 1986.
- Kadić, Ante, *Domovinska riječ III*, Zagreb 1997.
- Kadić, Ante, *Iseljena Hrvatska*, Chicago 1979.
- Kadić, Ante, *Hrvatska emigrantska poezija*, »Vjesnik«, Zagreb 13. VI. - 16. VI. 1990.
- Književnost između dviju domovina*, »Gesta«, Varaždin 1985-1986: 23-24-25, 5-118
- Književnost između dviju domovina, katalog izložbe 20-28. 10. 1989*, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb 1989.
- Kokša, Đuro (prir.), *Hrvatska duhovna lirika*, Rim 1968.
- Kupareo, Rajmund, *Hrvatska umjetnička proza u izbjeglištvu (1945-1960.)*, »Hrvatska revija«, München-Barcelona X(1960): 4,458-468
- Nikolić, Vinko, *Četrdeset godina »Hrvatske revije«*, »Hrvatska revija«, München-Barcelona XL(1990), 1, 3-27
- Nikolić, Vinko: *Pod tuđim nebom*, Hrvatsko emigrantsko pjesništvo 1945.-1955, Buenos Aires 1957.
- Nikolić, Vinko, »Hrvatska revija« opet u Zagrebu, »Hrvatska revija«, Zagreb L(1991): 1-2, /3-6/.
- Lämmle, Peter, *Vorschläge für eine Revision der Exilforschung*, »Akzente«, 20, München 1973: 509-514.
- Lasić, Stanko, *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941. - 8. 5. 1945.)*, Zagreb 1989.
- Matković, Marijan, *Viktor Vida*, u: Viktor Vida, *Izabrana djela*, PSHK, knj. 139, Zagreb 1982.
- Maruna, Boris, *Dvostruki emigrant ili principe constante in exilio. O petogodišnjici smrti pjesnika Viktora Vide*, »Hrvatska revija«, München-Barcelona XVII (1967): 1-2, 61-68.
- Pross, Helge, *Die deutsche akademische Emigration nach den Vereinigten Staaten 1933-1945*, Berlin 1955.
- Prpić, J. Georg - Prpić, Helena, *Hrvatske knjige i knjižice u iseljenskim, Croatian Books and Booklets Written in Exile*, Zagreb 1990.
- Rotermund, Erwin, *Exilliteratur*, u: D. Borchmeyer u. V. Žmegač (Hrsg.), *Moderne Literatur in Grundbegriffen*, Frankfurt am Main 1987, s. 115-126.
- Spalek, M. Johan - Strelka, Joseph, *Deutsche Exilliteratur seit 1933*, Band I, Bern-München 1975.

- Strelka, P. Joseph, *Metodološki problemi proučavanja njemačke emigrantske književnosti*. »Umjetnost riječi«, Zagreb XXVI(1982): 3-4, 265-274.
- Šicel, Miroslav, *Antun Bonifačić*, u: A. Bonifačić, *Izabrana djela*, SHK, Zagreb 1996.
- Škvorc, Boris, *Suvremeni trenutak književnosti na hrvatskom jeziku u Australiji*, »Hrvatska revija«, München-Barcelona 1995, 4, 594-610.
- Teški dim. Pogled na prozu ruske međuratne emigracije*, »Književna smotra«, Zagreb XXIV (1992): 86-88.
- Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997.
- Vidmarović, Đuro, *Suvremeni tokovi u pjesništvu mađarskih Hrvata*, Zagreb 1991.
- Vordtriede, Werner, *Vorläufige Gedanken zu einer Typologie der Exilliteratur*, »Akzente«, 5, München 1968: 556-575.
- Wegner, Matthias, *Exil und Literatur, Deutsche Schriftsteller im Ausland 1933-1945*. Frankfurt a/M. 1968.
- Zieliński, Jan, *Leksykon polskiej literatury emigracyjnej*, Lublin 1989.

SUMMARY

CROATIAN EMIGRANT LITERATURE (1945-1990)

The article shows a review of the Croatian emigrant literature from 1945 until 1990, its main writers, works and genres. In the same time it stresses not only literary and historically but theoretical and methodological problems of its study. The high-profiled poets, novelists, critics, essayists, literary scholars and translators are presented. Their integration in mother national literature still undergoing. Having on mind all other works on this topic too the author is trying to collect and critically comment.